

МОВНОСТИЛИСТИЧНІ МОДИФІКАЦІЇ ПРЕСИ ХХІ СТ.: ПРИРОДА Й НАСЛІДКИ

Стаття присвячена вивченню модифікації мови сучасної преси, що має екстралінгвістичне підґрунтя. Ці зміни зафіксовані в експлікації функцій преси, у презентації стосунків адресанта й адресата, у жанровій системі.

Ключові слова: мова преси, інформаційна норма, інтертекстуальність, прецедентні тексти.

Ильченко Е.А. Языково-стилистические изменения прессы XXI ст.: природа и последствия. *Статья посвящена изучению модификаций языка современной прессы, что имеют экстралингвистическое обоснование. Изменения зафиксированы в экспликации функций прессы, в презентации отношений адресанта и адресата, в жанровой системе.*

Ключевые слова: язык прессы, информационная норма, интертекстуальность, прецедентные тексты.

Pchenko O.A. Language-style changes of press of the 21st century: character and consequences. *The article is devoted to the research of changes in the modern press language, which is of an extralinguistic character. The changes are visible in the press functions explication, in the presentation of relations between addressees, in a genre-piece system.*

Keywords: language press, information norm, intertextuality, precedent-related text.

Наприкінці ХХ ст. почало формуватися нове «обличчя» преси. Цей процес простежуємо й на початку ХХІ ст. Особливий стан української мови кінця ХХ – початку ХХІ ст. учені називають періодом активного оновлення мови, що відобразився передусім у мові преси [4: 169]. У мові преси відбуваються глибокі зміни, мотивовані екстралінгвальними чинниками: зміна статусу й функцій ЗМІ в суспільстві, скасування цензури й свобода слова, перебудова системи ЗМІ під впливом політичного, ідеологічного розшарування суспільства, розвиток конкурентних стосунків між ЗМІ, потяг до міжнародних стандартів ділового партнерства, культурні контакти [2: 1; 3: 664]. Завдяки своїй значущості в житті сучасного суспільства ЗМІ впливають на повсякденне мовлення й відображають його розвиток. Виникла необхідність увести в наукове коло досліджень новий матеріал і осмислити його в контексті сучасних наукових знань. Мета цієї статті – аналіз мовностилістичних змін у дискурсі сучасної преси.

Мову преси ХХІ ст. (на матеріалі україномовних і російськомовних видань) у різних ракурсах досліджують А.М. Григораш, Х.П. Дацишин, Ю.Г. Дишкант, О.М. Дорофєєва, Л.П. Дядечко, Г.В. Завражина, В.В. Зайцева, О.В. Какоріна, Н.І. Клушина, А.О. Колоколова, Л.О. Кудрявцева, Д.В. Мазурик, І.Л. Мацегора, Л.Л. Михайленко, О.К. Рябініна, О.А. Стишов, В.Д. Ужченко та ін.

Модифікації, що відбуваються в мові преси, всі дослідники асоціюють із названими вище екстралінгвальними чинниками, адже преса тісно пов'язана з цариною соціальних стосунків, швидко реагує на зміни в ній. Уже з 90-х рр. ХХ ст. роботи, присвячені аналізу різних аспектів публіцистичного стилю, фіксують зміну «інформаційної норми в стилі, з чим пов'язане посилення

інформаційної норми ЗМІ» [3: 664]. Зміна інформаційної норми трансформувала функцію впливу й інформативну функцію, вплинула на жанрову систему преси [3; 11].

Взаємовідношення інформаційної функції й функції впливу, їх сутність, вага в мові преси, а також засоби реалізації цих функцій помітно змінилися. У мові сучасної преси ці дві функції «все більше виступають у своїй головній ролі – інформування й експресивність» [3: 666]. Інформування прагне до достовірності, фактичності. «Функція впливу відходить від одноплановості й імперативності: у комунікативному акті ніби врівноважуються ролі адресанта й адресата» [3: 666]. У мові сучасної преси матеріалізація функції впливу урізноманітнюється, стає розв'язною, індивідуалізованою.

Важливою ознакою мови преси, на яку вплинула зміна інформаційної норми, є вияв авторського «я». Автор у мові преси – конкретна особистість, реальна людина [5; 11]. Звідси документальність, емоційність, суб'єктивність мовлення. Другий бік особистості автора – людина соціальна, що зумовлює соціально-політичний, соціально-оцінний підхід до явищ дійсності. Взаємодія цих двох напрямів категорії автора визначає широкий спектр публіцистичних текстів – від стриманих до емоційних [11: 314]. О.Є. Клещова [5: 5], Г.Я. Солганик [11: 314] свідчать, що поняття «автор» модифікується на різних етапах розвитку суспільства. «Так, авторське “я” у сучасній публіцистиці, – пише Г.Я. Солганик, – набуває рис м'якості, людяності, розкутості» [11: 314]. Дослідники помітили: «Тепер майже кожна газета має своє обличчя, а кожен журналіст намагається проявити власне авторське Я, свій стиль» [3: 666].

Глибоких змін у мові преси зазнала реалізація оцінності. «Сфера дії соціальної оцінності порівняно з попереднім періодом звужується, а ступінь її вираження знижується» [3: 667]. В умовах змінної суспільної й політичної ситуації журналісту іноді важко давати об'єктивну оцінку. Як засіб непрямой оцінки поширена іронія, що слугує для зниження агресивності, категоричності й дозволяє в умовах відсутності в суспільстві чітких ідеологічних орієнтирів уникати вираження власної позиції [3: 667; 11: 313].

У мові сучасної преси збагачується концепція адресата. Під адресатом розуміють не однорідну масу, а вельми різноманітну публіку з різними інтересами, інформаційними запитами й поглядами [3: 669].

Уплив перерозподілу статусу адресанта й адресата в сучасній пресі відобразився на рівні тексту, спонукаючи діалогічність, що стала конструктивною, фундаментальною ознакою мови преси [3: 670]. Журналіст, щоб презентувати результати свого аналізу й переконати реципієнтів у їх достовірності, стимулює свою мисленнєву діяльність і мислення читачів. У процесі переконання автор дає свою оцінку, при цьому намагається «врівноважити комунікативні позиції адресанта й адресата» [3: 670]. Автор не стверджує, не подає готові істини, а разом із читачем формує думку про об'єкт [3: 670; 11: 314], тому чужу позицію він передає цитуванням, переказуванням, а також включенням у свій текст інших текстів, де висвітлюється інша точка зору [3: 670]. Відбувається ніби інтелектуальна бесіда адресанта й адресата.

Важливою рисою вираження діалогічності в мові сучасної преси є «використання деформації прецедентних текстів» [3: 670]. Прецедентні тексти, як відомо, — вияв інтертекстуальності. Інтертекстуальність як домінуючу ознаку мови сучасної преси досліджували Л.Р. Дускаєва, Т.А. Космеда, О.К. Рябініна, Л.Н. Синельникова та ін., телевізійного тексту — О.А. Сербенська, В.В. Бабенко та ін.

Термін «інтертекстуальність» був уведений у наукове коло Р. Бартом і Ю. Крирстевою на позначення явища «тексту в тексті» [1: 104; 6: 124]. Цим поняттям оперує багато дослідників, приймаючи його як одну з важливих текстових категорій. Науковці виділяють спільне у всіх визначеннях інтертекстуальності — «вихід за межі тексту» [10: 6]. Словникові статті подають таке трактування терміна: інтертекстуальність (від лат. *inter* і *texco*) — текстова категорія, що відображає спектр міжтекстуальних відношень, діалогічна взаємодія текстів у процесі їх функціонування [1: 104; 12: 234]. Інтертекстуальність формально виражається у вигляді інтертекстів — «текстуальний засіб інтертекстуальності, який формально виявляє зв'язки з текстом-донором (прототекстом) і містить його смисловий потенціал; це “чуже слово” у “своєму” тексті» [9: 5]. Розмаїття існуючих інтертекстуальних концепцій учені об'єднують у дві групи: «у широкому плані інтертекстуальність розуміють як універсальну властивість тексту (текстуальності) в цілому; у вузькому плані — як функціонально зумовлену специфічну властивість певних текстів (чи типів тексту)» [1: 105].

Широкий підхід до інтертекстуальності передбачає вивчення будь-якого тексту як інтертексту. Між новим текстом і попереднім «чужим» існує загальний інтертекстуальний простір (єдиний «інтертекст» — своєрідний передтекст будь-якого нового тексту), що вбирає в себе весь культурно-історичний досвід особистості [1: 105; 12]. Таке бачення інтертекстуальності «розмиває» поняття «тексту» й «інтертексту», «текст мислиться ніби зітканим із “цитат без лапок”» [12: 234].

У вузькому плані під інтертекстуальністю розуміються такі діалогічні зв'язки, за яких один текст уміщує конкретні і явні посилання на попередні тексти [1: 105; 12]. За таких умов автор цілеспрямовано включає у свій текст фрагменти «чужих» текстів, а адресат інтерпретує авторську інтенцію й сприймає текст у його діалогічній співвіднесеності [1: 105; 6: 125–126].

Інтертекстуальними елементами, як правило, стають імена письменників, образи літературних героїв, алюзії, мотиви з Біблії, тексти пісень, заголовки книг [1: 106–107; 6: 126].

Спеціальний поділ інтертекстів мови преси запропонувала О.К. Рябініна, яка класифікує їх таким чином:

цитати — це інтертексти, що «передбачають дослівне введення частин прототексту до структури тексту» [9: 7];

алюзії — це засоби інтертекстуальності, що базуються на ключових словах, що дозволяють відновити цілий текст;

фреймові репрезентанти — «ґрунтуються на мовних і позамовних відомостях», «наділені стійкими асоціативно-контекстуальним зв'язком із позамовними чинниками» [9: 8];

перифрази – це засіб інтертекстуальності, який «забезпечує відсилання до джерела породження та фонових знань реципієнтів, і в результаті відбувається не лише “відгадування” референта», «але й оцінювання його в контексті матеріалу» [9: 9];

центонні тексти, що «здатні уміщувати в невеликому обсязі більше інформації», відсилати водночас до кількох прототекстів [9: 9].

Інтертекстуальність може виявлятися, як зазначалося, у використанні прецедентних текстів – «потенційно автономних смислових блоків мовленнєвого відтворення, що актуалізують важливу для автора фонову інформацію й апелюють до “культурної пам’яті” читача» [1: 107]. Дослідження О.К. Рябіної показало, що «прецедентні тексти репрезентують культурне надбання певної епохи та етносу», їх виділення «має бути об’єктивним і відбуватися на основі досвіду багатьох, оскільки це явище над-індивідуальне, “хрестоматійне”», відоме всім мовцям, але «добір лінгвальних засобів прецедентних текстів є суб’єктивним, оскільки підпорядкований інтуїції автора, який сподівається бути “прочитаним” і “зрозумілим”» [9: 6]. Прецедентним текстам характерна багаторазова повторюваність в інтертекстуальному ряді. Такий текст можна вилучити з мовленнєвого повідомлення без утрати пізнавально-естетичної цінності й використати як самостійне твердження в інших текстах [1: 107]. Таким чином, прецедентні вислови спираються на культурні фонові знання автора й читача.

До прецедентних текстів належать загальновідомі цитати, імена персонажів, назви творів і їх авторів [1: 107].

Вивчення інтертекстуальності поглиблює знання щодо тексту не лише як лінгвістичного, а й соціокультурного явища. Теорія інтертекстуальності дозволяє пояснити здатність до прирощення смислу, утворення нових смислів через взаємодію з іншими смисловими системами [1: 108].

Зміни, пов’язані з посиленням інформаційної функції в ЗМІ торкнулися також жанрової системи. Із друкованих ЗМІ першою зникла передова стаття, що вирізняється риторичністю, лозунговістю й т. п. Ці й інші характеристики жанру стали недоречними в пресі. Також зникають такі впливові жанри, як нарис, фейлетон. Це відбувається внаслідок того, що правила побудови нарису й фейлетону переходять і на інші жанри: проникнення елементів розмовного мовлення, у тому числі просторіччя, нелітературні мовленнєві засоби стають загальною тенденцією мови преси [3; 7; 8]. Розвиваються жанри, в основу яких покладено діалог (бесіда, експрес-інтерв’ю, експрес-опитування, ексклюзивні інтерв’ю); поширюються жанри журналістського розслідування, версії, пов’язані зі специфічними способами здобуття інформації [3: 671]. Тобто одні жанри заміщають інші, деякі трансформуються або взаємодіють і синтезуються.

Отже, у мові преси ХХІ ст. відбуваються значні мовностилістичні зміни, зумовлені екстралінгвістичними чинниками, що впливають на організацію мовних засобів. Посилення інформаційної норми ЗМІ, експлікація функцій повідомлення й впливу, що виражається зокрема в модифікації суб’єкта мовлення, у презентації стосунків адресанта з адресатом – це спонукає до

інтертекстуальності, зміни жанрової системи. Усе це відповідним чином позначилося на мовному оформленні матеріалів преси, що потребує подальшого детального аналізу в кожному з напрямів змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Баженова Е.А.** Интертекстуальность / Е.А. Баженова // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / [под ред. М.Н. Кожинной]. — М. : Флинта : Наука, 2003. — С. 104—108.
2. **Дорофеева О.М.** Оказіональне слово в сучасній російськомовній газетно-журнальній комунікації (комунікативно-прагматичний та соціокогнітивний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 „Російська мова” / О.М. Дорофеева. — К., 2003.
3. **Дускаева Л.Р.** Языково-стилистические изменения в современных СМИ / Л.Р. Дускаева // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / [под ред. М.Н. Кожинной]. — М. : Флинта : Наука, 2003. — С. 664—675.
4. **Какорина Е.В.** Новизна и стандарт в языке современной газеты (Особенности использования стереотипов) / Е.В. Какорина // Поэтика. Стилистика. Язык и культура. Памяти Татьяны Григорьевны Винокур : [сб. науч. тр.]. — М. : Наука, 1996. — С. 169—180.
5. **Клещова О.Є.** Мова публіцистики Івана Багряного : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. „Українська мова” / О.Є. Клещова. — К., 2003.
6. **Маленко О.О.** Интертекстуальність в українській постмодерній поезії: діалог культурних кодів / О.О. Маленко // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. пр.] / [за заг. ред. проф. Л.А. Лисиченко]. — Харків, 2008. — Вип. 25. — С. 124—129.
7. **Муромцева О.Г.** Головні процеси в розвитку лексичного складу української літературної мови другої половини ХІХ — початку ХХ ст. / О.Г. Муромцева // Мовознавство. — 1983. — № 6. — С. 18—25.
8. **Пилинський М.М.** Експресивність стилю масової політичної інформації / М.М. Пилинський // Мовознавство. — 1977. — № 5. — С. 35—46.
9. **Рябініна О.К.** Интертекстуальність у дискурсі сучасної української преси: лінгвістичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська мова” / О.К. Рябініна — Харків, 2008.
10. **Сербенська О.А.** Основи мовотворчості : [практикум] / О.А. Сербенська, В.В. Бабенко ; Львів. нац. аграр. ун-т. Ф-т журналістики. — Львів : ПАІС, 2007.
11. **Солганик Г.Я.** Публицистический стиль / Г.Я. Солганик // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / [под ред. М.Н. Кожинной]. — М. : Флинта : Наука, 2003. — С. 312—315.
12. **Сюта Г.М.** Интертекстуальність / Г.М. Сюта // Українська мова : [енциклопедія] / [редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Заблук М.П. та ін.]. — [3-є вид., зі змінами і доп.]. — К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2007.